

<https://doi.org/10.15407/sofs2026.03.131>
УДК 930.25:355.48(470+477)

М.А. БАЛИШЕВ, доктор історичних наук, професор,
директор Центрального державного
науково-технічного архіву України
вул. Москалівська, 139, Харків, 61157, Україна
e-mail: m.a.balyshev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ

У статті розкрито практичний досвід Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України) у формуванні Національного архівного фонду усноісторичними матеріалами в умовах воєнного часу. Розглянуто специфіку формування відповідних масивів джерел, а також окреслено інституційні та організаційні підходи ЦДНТА України до документування суспільно значущих процесів, пов'язаних із подіями російсько-української війни. Проаналізовано практику залучення усноісторичних матеріалів як специфічного виду джерел, що дає змогу відтворити індивідуальний досвід учасників і очевидців подій, зберегти їхні свідчення для подальшого наукового опрацювання та інтегрувати їх до складу Національного архівного фонду. Особливу увагу приділено ініціативним публічним проектам ЦДНТА України, спрямованим на фіксацію особистих історій, фахового досвіду та громадянської позиції представників різних соціальних і професійних груп у період повномасштабної війни. Висвітлено взаємодію

Цитування: Балишев М.А. Особливості документування російсько-української війни на прикладі діяльності Центрального державного науково-технічного архіву України. *Наука та наукознавство*. 2026. № 3 (133). С. 131—147. <https://doi.org/10.15407/sofs2026.03.131>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЦДНТА України з громадськими ініціативами та волонтерськими об'єднаннями з метою розширення джерельної бази та підвищення репрезентативності сформованих архівних колекцій. Підкреслено ключову роль партнерських форматів співпраці для забезпечення повноти документування історичних подій та залучення до цих процесів їх безпосередніх учасників. Акцентовано на важливості ініціативного документування подій російсько-української війни для розширення джерельної бази досліджень з історії науки і техніки. Утворені внаслідок цієї діяльності документальні комплекси не лише фіксують суспільно-політичні аспекти воєнного часу, а й відображають функціонування наукових установ, інженерної інфраструктури та діяльність фахових об'єднань у період воєнного лихоліття. Зроблено висновок, що сформовані архівні колекції мають не лише наукове, а й важливе суспільне значення, оскільки створюють підґрунтя для подальших історичних досліджень, сприяють збереженню суспільно важливої інформації та відіграють важливу роль у формуванні колективної пам'яті про сучасні події.

Ключові слова: архівні колекції воєнного часу, науково-технічна документація, ініціативне документування, історико-культурна спадщина, Національний архівний фонд, російсько-українська війна, усноісторичні матеріали, Центральний державний науково-технічний архів України.

Вступ. Із перших днів російської військової агресії проти України активізувалися численні громадські ініціативи, спрямовані на документування різноманітних аспектів війни. У результаті такої діяльності сформовано безпрецедентний за обсягом масив інформації, документів та інших матеріалів, що відображають перебіг і наслідки збройного протистояння. Нині в Україні функціонують десятки ініціативних проєктів загальнонаціонального і локального рівнів, значну частину яких від початку реалізують за фінансової підтримки міжнародних партнерів. Навіть фрагментарний аналіз цього інформаційного середовища вказує на істотну різноманітність зібраних свідчень як за формою і форматами, так і за змістовим наповненням. Вони охоплюють широкий спектр джерельної інформації: від документування процесуально значущих матеріалів і збирання *ego*-документів до реалізації усноісторичних проєктів, фото- та відеофіксації подій війни й пошкоджених об'єктів, накопичення цифрових масивів офіційних і неофіційних документів, створених у період воєнних дій.

Серед найбільш відомих прикладів варто назвати ініціативи Центру міської історії (м. Львів), дослідники якого здійснюють комплексне документування свідчень про російсько-українську війну: збирають спогади очевидців, провадять візуальне документування, накопичуючи фото- та відеоматеріали про перебіг подій, що можуть бути використані як докази воєнних злочинів, а також здійснюють екстрене архівування аудіо-візуального контенту з українських каналів і чатів месенджерів, формуючи т. зв. телеграм-архів війни. Показовим є й проєкт «Архів війни» (*Ukraine War Archive*), створений спільною командою ГО «Докудейз» і британсь-

кої організації *Infoscope*, який функціонує як некомерційна партнерська платформа для зберігання цифрових даних і формує єдиний реєстр матеріалів, пов'язаних із повномасштабним російським вторгненням в Україну¹. У цьому ж контексті доцільно згадати масштабний цифровий архів відібраного новинного аудіовізуального контенту *Ukraine Archive*, ініційований Європейською мовною спілкою (*EBU*), що документує війну з лютого 2022 р. і містить відео- й аудіоматеріали, а також верифікований контент із соціальних мереж, зібраний через міжнародну платформу *Eurovision News Exchange*.

Паралельно розвивалися й локальні дослідницькі проекти, орієнтовані на фіксацію подій у межах окремих регіонів. Прикладами є проєкт «Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення» (Донецький національний університет імені Василя Стуса), спрямований на аналіз втрат і окреслення стратегій відновлення культурної спадщини; проєкт «Маріупольський драмтеатр. Просторовий архів», започаткований українською мультидисциплінарною дослідницькою організацією «Центр просторових технологій» (*CST*) у співпраці з *Forensis* та *Forensic Architecture*, що має на меті цифрову реконструкцію та документування знищеного об'єкта як елементу колективної пам'яті [1].

Водночас значну частину ініціатив із документування подій війни реалізовували на волонтерських засадах, іноді без належного методологічного підґрунтя, систематизації, проведення експертизи цінності та інших усталених процедур науково-технічного опрацювання інформаційних масивів. Проте на тлі поступового скорочення фінансової підтримки багатьох таких проєктів останнім часом спостерігається тенденція до зниження їхньої активності, що, зокрема, зумовлено складністю забезпечення тривалого зберігання та підтримки вже сформованих цифрових колекцій.

Поряд із громадськими ініціативами активно розвивалися загальноукраїнські й локальні проєкти, якими опікувалися представники наукових і культурно-освітніх установ. Наприклад, електронний ресурс «Цифровий архів документів про російсько-українську війну», ініційований ВГО «Українська бібліотечна асоціація», формує колекцію документів із верифікованих відкритих інтернет-джерел (фото-, відео- та текстові матеріали), які збирають українські бібліотеки. Координатором цього проєкту, спрямованого на збереження історичної пам'яті та

¹ Ємельянова Т.О. «Документування», «комплектування» чи «архівування» свідчень російсько-української війни: термінологічні зауваги. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі: зб. матер. Шостої Міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 18—20 травня 2023 р. Київ, 2023. С. 227—229.

забезпечення широкого доступу до інформації, стала Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка. Науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України започатковано науково-дослідницький проєкт «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір», метою якого є документування досвіду війни шляхом експедиційної (польової) фіксації усноісторичних свідчень на території Київської області [2].

До процесів ініціативного документування активно долучилися й вітчизняні архівні установи, які розпочали формування тематичних колекцій для подальшого комплектування архівних фондів різноплановими документами та інформаційними ресурсами, що відображають події війни.

Зростання кількості установ та ініціатив, задіяних у цих процесах, і масштабування відповідних практик зумовили потребу в забезпеченні таких проєктів належним методичним супроводом. У зв'язку з цим Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства розроблено методичні рекомендації «Ініціативне документування подій широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України», де визначено правові й організаційні засади здійснення архівними установами робіт із документування сучасних подій, окреслено основні способи фіксації свідчень і фактів війни, а також особливості архівування документів різних типів і форматів, створених у результаті такої діяльності².

Ініціативне документування подій російсько-української війни архівними установами та громадськими ініціативами поступово *формує новий пласт джерельної бази для досліджень з історії науки і техніки*. Зібрані у межах таких проєктів усноісторичні свідчення, аудіовізуальні й цифрові матеріали фіксують не лише перебіг воєнних подій, а й *функціонування наукових і культурно-освітніх установ, інженерної інфраструктури та різних технологічних систем* в умовах війни. Такі підходи до формування джерельної бази надалі допоможуть простежити *трансформацію науково-технічного потенціалу країни, з'ясувати особливості організації наукової діяльності у кризових ситуаціях*. Отже, діяльність архівних установ, зокрема щодо включення до складу Національного архівного фонду (НАФ) зібраних у цей період усноісторичних і аудіовізуальних матеріалів, *створює передумови для розширення традиційних тематичних меж історії науки*.

² Ініціативне документування подій широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України: методичні рекомендації / уклад.: Л.В. Дідух, Т.М. Ковтанюк, В.В. Скальський; Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства. Київ, 2023. 101 с.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематику процесів з ініціативного документування подій війни висвітлено у низці наукових публікацій. Проаналізовано діяльність окремих державних архівів України з ініціативного документування подій російсько-української війни, практики формування документальних колекцій і архівних фондів, що у перспективі мають увійти до складу НАФ [3—5]. Деякі напрями досліджень стосуються впровадження мультимедійного сторителінгу, орієнтованого на створення інтерактивного контенту, який розглядають як інструмент глибшого осмислення наслідків війни та, за оцінками їхніх авторів, як важливий чинник формування більш комплексного розуміння сучасних подій і збереження історичної пам'яті [6]. Окреслено ключові тренди цифрової трансформації документних ресурсів в умовах воєнних викликів, зокрема питання цифровізації, збереження та забезпечення доступу до електронних масивів даних [7, 8].

Окремі дослідники зосередили увагу на теоретичних і прикладних аспектах документа як результату ініціативного документування та як об'єкта архівного зберігання, аналізуючи його функціональні, інформаційні та правові характеристики [9]; ініціювали дискусію щодо сприйняття процесів ініціативного документування як інструменту забезпечення правосуддя, збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та протидії дезінформації, що реалізується у різноманітних форматах — від спеціалізованих баз даних і картографічних проектів до інтерактивних мап руйнувань і хронологічних меж подій³. Крім того порушувалися питання про можливість розгляду щоденних дописів у соціальних мережах, зокрема у *Facebook*, як нового для сучасного джерелознавства виду історичного джерела, що потребує належного наукового осмислення та вироблення методик архівного опрацювання [10].

Мета статті — розкрити процес документування подій російсько-української війни на прикладі діяльності Центрального державного науково-технічного архіву України.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному узагальненні практичного досвіду Центрального державного науково-технічного архіву України щодо ініціативного документування подій російсько-української війни з акцентом на практики формування усноісторичних, аудіовізуальних і цифрових документальних комплексів. Особливу увагу приділено механізмам міжінституційної (внутрішньої та міжна-

³ Похиленко І. Документування війни як інструмент протидії дезінформації та російській пропаганді: український досвід. *Зовнішнє інформаційне маніпулювання та втручання в умовах сучасних конфліктів: матер. інтернет-конф.* Луцьк: ВНУ, 2025. С. 157—161.

родної) співпраці ЦДНТА України з науковими й громадськими організаціями, що сприяють розширенню джерельної бази документування війни, комплектуванню архівних фондів та інтеграції нових документальних масивів до НАФ.

Методи викладення та джерельна база. Методологічна основа наукової розвідки ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму, системності та комплексності аналізу проблематики, що передбачає поєднання загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження. Для відстеження формування та розвитку ініціативних проєктів із документування сучасних подій використано історико-генетичний метод, що дало змогу виявити основні етапи становлення відповідних архівних практик у контексті воєнного часу. Історико-порівняльний метод застосовано у процесі зіставлення діяльності різних інституцій: архівних установ, наукових організацій та громадських ініціатив, що здійснюють фіксацію документальних свідчень війни з метою визначення їхніх спільних рис і відмінностей. Використання історико-системного методу посприяло розгляду ініціативного документування як складника загальної системи формування джерельної бази НАФ. Водночас запровадження елементів історико-типологічного аналізу уможливило конкретизацію основних типів документальних комплексів, що формуються у межах таких проєктів, зокрема усноісторичних, аудіовізуальних і цифрових матеріалів, та визначення їхнього місця у сучасному медіасередовищі. Основу джерельної бази дослідження склали описані та неописані матеріали з фондів ЦДНТА України.

Результати дослідження та їх обговорення. Акцентуючи увагу на необхідності системного накопичення та належного збереження документальних свідчень про події війни, доцільно розглянути питання передачі відповідних масивів документної інформації до державних архівних установ, які фахово забезпечують формування, облік, збереження й організацію використання документів НАФ, дотримуючись установлених нормативно-правових і методичних вимог.

За ініціативою Державної архівної служби України (далі — Укрдержархів) передбачено створення єдиного в державі «Архіву війни». Заходи з реалізації цього проєкту визначено операційним планом «Стратегія захисту документальної спадщини як запорука збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року», затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 № 1349-р. Очікується, що «Архів війни» функціонуватиме на базі Центрального державного архіву громадських об'єднань та українціки з можливістю доступу користувачів до його матеріалів через вебпортал Укрдержархіву, що сприятиме відкритості та суспільній значущості зібраних документів.

Практика вітчизняних архівних установ має достатньо прикладів цілеспрямованого накопичення матеріалів із воєнної тематики. Фахівцями Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву реалізовано низку практичних напрацювань із комплектування та збереження аудіовізуальних колекцій в умовах воєнного стану [11]. Державні архіви областей також провадять ініціативне документування подій російсько-української війни. Державний архів Тернопільської області формує електронну документальну колекцію, присвячену героїчній відсічі України російській збройній агресії, що комплектується на основі матеріалів із відкритих інформаційних інтернет-ресурсів за визначеними тематичними напрямками. Державний архів Миколаївської області здійснює оцифрування найцінніших паперових фондів, насамперед описів та унікальних справ, а також проводить щоденний відбір і науково-технічне опрацювання *born-digital* відеоматеріалів із відкритих джерел, зокрема офіційних *Telegram*-звернень керівництва обласної військової адміністрації, репортажів місцевих телеканалів і матеріалів онлайн-медіа [12]. Державний архів Київської області реалізує проєкт «Архів війни: зібрати та зберегти», спрямований на систематичне формування корпусу документів про події російсько-української війни на території регіону. Державний архів Луганської області започаткував ініціативний проєкт «Луганщина у полум'ї повномасштабної війни», метою якого є збирання, збереження та введення до наукового обігу документальних свідчень новітньої історії області [13].

У результаті співпраці ЦДНТА України з науковцями історичного факультету Харківського національного університету (ХНУ) імені В.Н. Каразіна було організовано поповнення НАФ усної історичними джерелами, на основі яких сформовано окремий документальний комплекс «Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини в період російської військової агресії»⁴. Зазначені джерела представлені структурованими аудіоінтерв'ю, що висвітлюють надання благодійної (гуманітарної) допомоги польськими партнерами культурно-освітнім установам Харкова в умовах російсько-української війни. До складу комплексу увійшли аудіозаписи та транскрипти інтерв'ю з керівниками і співробітниками структурних підрозділів органів місцевого самоврядування, зокрема Департаменту міжнародного співробітництва Харківської міської ради, а також із представниками науково-дослідних підрозділів закладів вищої освіти — Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П.Т. Тронька ХНУ. У період воєнних дій ці установи виконували організаційно-координаційну функцію у процесі взаємодії між українською та польською сторонами.

⁴ ЦДНТА України, ф. 251, к. 5-2, оп. 1, од. зб. 1—8.

Основну групу джерел становлять аудіозаписи та транскрипти інтерв'ю з керівниками архівних, музейних і бібліотечних установ Харкова, які співпрацювали з польськими партнерами у збереженні та евакуації об'єктів культурної спадщини. Серед них — ЦДНТА України, Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка, Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова, а також профільні підрозділи ХНУ імені В.Н. Каразіна: Музей археології, Центральна наукова бібліотека та Центр сучасного мистецтва «ЄрміловЦентр». Зібрані інтерв'ю доповнено фотоматеріалами, що деталізують і візуалізують окремі аспекти співпраці харківських установ із польськими партнерами в умовах війни [14].

Метою цієї ініціативи науковців ХНУ є фіксація та аналітичне осмислення основних форм, методів і результатів українсько-польської взаємодії у пам'яткоохоронній сфері після 24 лютого 2022 р. Дослідницький фокус зосереджено на Харківському регіоні, який зазнав значних руйнувань об'єктів культурної спадщини (частка пошкоджених і зруйнованих пам'яток становить близько 27 % від загальноукраїнського показника). Актуальність реалізації проекту з ініціативного документування зумовлена потребою систематизації та узагальнення набутого досвіду, забезпечення його належного збереження й подальшого використання.

Опис документів постійного зберігання складено архівістами відповідно до методичних рекомендацій «Формування Національного архівного фонду усноісторичними джерелами з історії науки і техніки. Частина 1. Приймання на державне зберігання усноісторичних джерел, зібраних та упорядкованих дослідниками»⁵. Доступ до більшості аудіозаписів і транскриптів є відкритим, включаючи можливість їх експонування та публікації; одна одиниця зберігання має обмеження щодо використання. Документи, сформовані у межах архівного комплексу «Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини в період російської військової агресії», становлять вагоме джерельне підґрунтя для дослідження *новітньої історії України, історії Харкова та регіону, історії науки і техніки*, а також практик міжнародної співпраці у збереженні культурної спадщини в умовах війни.

Іншим прикладом результативної кооперації є співпраця ЦДНТА України з громадською організацією (ГО) «Музей відкрито на ремонт»,

⁵ Балишев М.А., Алексеєнко А.О., Малишева А.К. Формування Національного архівного фонду України усноісторичними джерелами з історії науки і техніки. Ч. I: Приймання на державне зберігання усноісторичних джерел, зібраних та упорядкованих дослідниками. Методичні рекомендації. Харків: ЦДНТА України, 2016. 14 с.

що триває з 2022 р.⁶ Від початку повномасштабного вторгнення команда ГО, працюючи в умовах підвищених ризиків і безпекових обмежень, здійснювала масштабну діяльність, спрямовану на евакуацію та збереження музейних експонатів і творів мистецтва з установ, розташованих у зонах активних бойових дій або на територіях, що перебували під загрозою обстрілів. У межах цієї роботи було налагоджено співпрацю майже з 200 регіональними музеями України. За результатами взаємодії між ЦДНТА України та ГО «Музей відкрито на ремонт» передбачено поповнення НАФ комплексом офіційних і неофіційних документів, які відображають процес евакуації волонтерами та активістами організації історико-культурних цінностей (музейних предметів, архівних документів та ін.) з установ, що функціонували у районах бойових дій, у прифронтових і потенційно небезпечних регіонах. Йдеться, зокрема, про матеріали, пов'язані з діяльністю громадської організації у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях упродовж 2022—2024 рр.

Подальший розвиток співпраці передбачає доповнення зазначеної колекції усної історичними джерелами — інтерв'ю з представниками громадської організації. На їхній основі планується формування окремого архівного комплексу «Історія евакуаційних процесів історико-культурних цінностей (документів НАФ і предметів Державного музейного фонду України, а також приватних колекцій) із зон бойових дій і територій підвищеного ризику в період російської військової агресії громадською організацією “Музей відкрито на ремонт”». З метою проведення експертизи цінності до ЦДНТА України вже передано першу частину документів, що стосуються евакуаційних заходів на території Донецької області.

Фонди ЦДНТА України планується поповнити та аудіовізуальними документами, створеними у межах реалізації спільного міжнародного проєкту архіву з польським фотографом і журналістом Адамом Касперкевичем (*Adam Kasperkiewicz*). За підтримки польського фонду *Pix.house* (м. Познань) від початку повномасштабного вторгнення цей волонтер провадить цілеспрямовану діяльність із документування воєнних злочинів проти української культурної спадщини, формуючи базу візуальних свідчень руйнувань і втрат (зокрема, культурно-освітніх установ).

Ініційований ЦДНТА України проєкт під назвою «Погляд на війну через об'єкти: цивільна архітектура та інфраструктурні об'єкти України крізь призму архівних документів», спрямований на поєднання фо-

⁶ Балишев М.А. Особливості функціонування ЦДНТА України під час російсько-української війни. *Короленківські читання — 2023. «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»: матер. XXVI Всеукр. онлайнної наук.-практ. конф., Харків, 25—26 жовтня 2023 р.* Харків, 2024. С. 27—34.

тофіксації наслідків російської збройної агресії з відповідною науково-технічною документацією (НТД), зберігається у фондах ЦДНТА України. Його метою є фіксація, наукове осмислення та оприлюднення шкоди, завданої воєнними діями цивільним об'єктам різного призначення, розташованим в окремих регіонах України. Такий міждисциплінарний підхід забезпечує комплексну репрезентацію зазначених об'єктів, даючи змогу зіставити їхній первісний вигляд на стадії проектування із сучасним станом пошкоджень, а також підкреслити значення архівних документів як джерельної бази для майбутніх робіт з їх відновлення та реставрації [15].

На першому етапі виконання проекту проведено фотофіксацію близько 20 пошкоджених будівель і споруд у Харкові, для яких у фондах ЦДНТА України зберігається повний або частковий комплекс НТД (проекти, креслення, пояснювальні записки та ін.). Це створює підґрунтя для формування певних тематичних кейсів, де архівні матеріали стають інструментом реконструкції історико-архітектурної цінності визначених об'єктів і доказовою базою щодо масштабів їх руйнувань. Надалі передбачено організацію стаціонарних і пересувних виставкових експозицій в Україні та державах ЄС, зокрема за участю фонду *Pix.house* (першу виставку планується відкрити у Харкові), що сприятиме поширенню українського досвіду збереження спадщини в умовах війни.

Окремим напрямом зазначеного проекту є створення локальних фотоекспозицій, присвячених конкретним історичним будівлям, які зазнали пошкоджень унаслідок російської агресії, із залученням відповідної архівної НТД для ілюстрації їхньої проектної та історичної еволюції. Показовим прикладом є будівля Палацу правосуддя у Харкові, де нині розміщується Харківський апеляційний суд, спроектована видатним українським архітектором Олексієм Бекетовим (1862—1941) [16]. У ЦДНТА України зберігається найбільший в Україні фонд особового походження архітектора, що містить оригінальні креслення та інші матеріали до цього та інших архітектурних проектів⁷.

Сучасний стан цієї пам'ятки архітектури місцевого значення, пошкодженої внаслідок воєнних дій, уже зафіксовано польським фотодокументалістом, що дає змогу наочно поєднати історичну проектну документацію з актуальними візуальними свідченнями руйнувань. Отже,

⁷ ЦДНТА України, ф. Р-9, К. 3—1, оп. 1, од. зб. 208; ф. Р-13, к. 3-5, оп. 3—4, од. зб. 847, 851, 896, 925; ф. Р-46, к. 1-265, оп. 1, од. зб. 5, 41, 105—106, 293; ф. Р-55, к. 1-415, оп. 1, од. зб. 1—158; ф. Р-97, к. 2-134, оп. 2, од. зб. 692—775; ф. Р-107, к. 3-36, оп. 3—4, 6, од. зб. 604, 616, 733, 735, 745, 746, 758, 765, 766, 775, 782, 896, 1042, 1606, 2505; ф. Р-137, к. 1-135, оп. 1—2, од. зб. 1—344; ф. Р-137, к. 1-193, оп. 1—5, од. зб. 1—302.

ініціативний проєкт ЦДНТА України уможлиблює формування документального комплексу, який одночасно виконує науково-дослідну, меморіальну та комунікаційну функції з акцентом на популяризації історико-культурної спадщини в умовах сьогодення.

У 2025 р. ЦДНТА України започаткував культурно-мистецький проєкт «Місце спротиву: проєкти інфраструктури Металургійного комбінату “Азовсталь”», що реалізується під егідою Українського культурного фонду. Ініціатива спрямована на актуалізацію документальної спадщини, пов’язаної з історією проєктування, будівництва та функціонування одного з ключових індустриальних об’єктів України, який у період повномасштабної російської агресії набув символічного значення як осередок героїчного спротиву. Проєкт присвячено не лише «Азовсталі» як простору національної пам’яті, а й дослідженню її ролі в розвитку промислової інфраструктури та інженерної думки України.

У цьому контексті надзвичайно важливою є архівна НТД із фондів ЦДНТА України, оскільки зазначені матеріали (проєктні та конструкторські рішення щодо будівництва окремих об’єктів та вузлів; робочі креслення; науково-дослідна документація, розроблена з метою вдосконалення різних технологічних процесів; дослідження та рекомендації щодо модернізації виробничих циклів та ін.) становлять унікальну джерельну базу для потенційного відновлення підприємства або його реконструкції. Водночас докладний аналіз НТД, виконаний у межах проєкту, дає змогу відтворити просторово-планувальну структуру різних об’єктів на території комбінату, з’ясувати технологічні особливості виробничих комплексів та інженерні параметри споруд, що є важливим як для збереження історичної автентичності, так і для розроблення можливих стратегій відновлення промислової зони. Отже, архівна НТД виконує не лише історичну або інформаційно-довідкову, а й прикладну функцію, перетворюючись на інструмент відбудови та просторового планування.

У сучасному медійному дискурсі тема «Азовсталі» та її героїчного минулого залишається однією з найбільш репрезентованих і суспільно резонансних. Свідченням цього є значна кількість публікацій у вітчизняних і зарубіжних ЗМІ, створення документальних фільмів, а також численні публічні виступи політичних, громадських і культурних діячів. Водночас аналіз інформаційного поля, проведений архівістами, виявив потребу в переорієнтації медійної уваги щодо цього інфраструктурного об’єкта на системну історико-культурну репрезентацію, яка ґрунтується на перевірених архівних джерелах і міждисциплінарному підході. Тому основною метою проєкту ЦДНТА України стало створення мультимедійної виставкової експозиції, присвяченої оприлюдненню унікального документального комплексу з фондів ЦДНТА України та матеріалів організацій-партнерів, що відтворюють історію окремих інф-

раструктурних об'єктів Металургійного комбінату «Азовсталь»⁸. Його реалізація має посприяти зміцненню національної пам'яті шляхом науково обґрунтованої інтерпретації документальної спадщини, а також формуванню стійкого суспільного розуміння історичного й культурного значення «Азовсталі» в умовах протидії деструктивним інформаційним наративам (зокрема пропаганді) агресора.

Отже, проєкт виконує комплексну просвітницьку функцію, спрямовану на популяризацію інноваційних інженерних і технологічних розробок українських фахівців і висвітлення їхнього внеску у становлення й розвиток вітчизняного промислового потенціалу країни. Він має вагоме іміджеве значення для архівних, бібліотечних і музейних установ, оскільки сприяє формуванню їхнього позитивного публічного образу як установ зі збереження та інтерпретації документальної спадщини.

На офіційному вебсайті проєкту «Місце спротиву: проєкти інфраструктури Металургійного комбінату «Азовсталь»»⁹ вже оприлюднено репрезентативний масив документів ЦДНТА України та матеріалів організацій-партнерів, присвячених унікальному індустриальному об'єкту (Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка, 12-ї бригади спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України, пресслужби групи «Метінвест» та ін.). Опубліковані матеріали комплексно висвітлюють не лише технологічну історію комбінату, а й його суспільне значення, створюючи цифровий простір для наукового аналізу та публічного діалогу. У такий спосіб архівна спадщина інтегрується у сучасний комунікативний простір, що сприяє не лише збереженню пам'яті про «Азовсталь», а й динамічному «оживленню» та «олюдненню» його історії через сучасні форми її презентації.

У межах реалізації зазначеного ініціативного проєкту також здійснюється робота зі збирання та фіксації усноісторичних матеріалів у форматі інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій — захисниками Маріуполя та Металургійного комбінату «Азовсталь». Формування цього інформаційного масиву джерел покликане забезпечити документування особистісних свідчень про перебіг оборони міста, а також про функціонування підприємства в умовах бойових дій. Архівісти виступили з ініціативою щодо запису серії інтерв'ю з амбасадорами громадської організації «Серце Азовсталі», діяльність якої спрямована на підтримку захисників і захисниць Маріуполя, що обороняли місто впро-

⁸ ЦДНТА України, ф. Р-47, оп. 1, од. зб. 1—475.

⁹ Місце спротиву: проєкти інфраструктури Металургійного комбінату «Азовсталь». URL: <https://miscsproтиву.archives.gov.ua> (дата звернення 24.12.2025).

довж 86 днів на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. У разі підтримки ініціативи залучення респондентів до структурованого інтерв'ювання відбуватиметься з дотриманням чинних методичних засад з організації усноісторичних досліджень.

Проект «Серце Азовсталі» функціонує як складова мілітарної ініціативи «Сталевий фронт Ріната Ахметова», спрямованої на всебічну підтримку українських військових, що включає гуманітарний, медичний та соціально-реабілітаційний напрями. У підготовці та організації процесу інтерв'ювання беруть участь активісти громадської організації «Музей відкрито на ремонт», які забезпечують комунікативну координацію, консультативний супровід і сприяють створенню належних умов для проведення записів співбесід на базі Українського кризового медіацентру.

Зібрані усноісторичні матеріали пройдуть комплексне науково-технічне опрацювання відповідно до чинних архівних стандартів. Будуть здійснені їх цифрове оброблення, науковий опис, укладання обліково-довідкового апарату та підготовка текстових транскриптів із дотриманням вимог до збереження змістової цілісності свідчень. Після завершення відповідних процедур матеріали будуть передані на державне зберігання; водночас планується забезпечити їх доступність для дослідників із метою використання в науковій, освітній і меморіальній роботі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати дослідження, необхідно констатувати, що ініціативне документування подій російсько-української війни набуло системного та багатовимірного характеру, охопивши як громадський, так і державний сектор, зокрема архівні установи. Досвід ЦДНТА України доводить ефективність інтеграції усноісторичних, аудіовізуальних і цифрових матеріалів до складу НАФ на засадах наукової методології, експертизи цінності та належного науково-технічного опрацювання.

Запроваджені ЦДНТА України ініціативні проекти передбачають нові функціональні підходи до комплектування фондів, розширення джерельної бази з історії війни та збереження історико-культурної спадщини в умовах збройної агресії. Водночас встановлено, що кооперація з науковими установами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами підвищує якість зібраних документальних комплексів і сприяє їхній репрезентативності. Перспективним напрямом є подальше об'єднання зібраних масивів даних у межах єдиного «Архіву війни», що забезпечить їх збереження, доступність і використання в науковій, правовій або меморіальній діяльності, а також підвищить роль архівних установ у формуванні історичної пам'яті.

У ширшому науковому контексті ініціативне документування набуває додаткового значення і як *чинник розширення джерельної бази для досліджень з історії науки і техніки*. Поєднання таких матеріалів із тра-

диційними масивами архівної науково-технічної документації створює можливості для комплексного аналізу як історії проектування, експлуатації та руйнування окремих об'єктів, так і *переосмислення ролі наукових і технічних знань* у процесі збереження культурної спадщини. Тому ініціативне документування сучасності необхідно розглядати не лише як інструмент фіксації історичних подій, а й як *важливий механізм для актуалізації та розвитку історико-наукових досліджень*.

Отже, надзвичайно актуальним завданням сьогодення є створення можливостей для включення до складу НАФ усіх документальних свідчень, зібраних у період російсько-української війни, за умови їх відповідності чинним нормативно-правовим і науково-методичним критеріям відбору. Такий підхід дасть змогу сформувати масив джерел, які відображають події війни в багатогранному вимірі (воєнному, суспільному, політичному, культурному, науково-технічному та ін.). Збережені й упорядковані матеріали можуть стати важливим інформаційним ресурсом для освітніх програм, наукових публікацій або заходів з увічнення пам'яті, що дасть змогу прийдешнім поколінням ґрунтовно переосмислити події російсько-української війни як чергового етапу боротьби українського народу за власну державну Незалежність і територіальну цілісність країни.

Матеріали дослідження будуть використані у науковій роботі, присвяченій вивченню підходів до формування НАФ в умовах воєнного часу, а також в аналізі ролі архівних установ у збереженні та систематизації свідчень про суспільні, наукові й технологічні процеси, що відбуваються у період російсько-української війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пятницькова І. Російська агресія на Донеччині мовою свідків: проекти документування. *Донецький історичний часопис*. 2024. № 1. С. 102—113. <https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.1.9>
2. Бех К., Головка О., Дедуш О., Коломийчук О. Особливості документування свідчень про сучасне воєнне повсякдення громад Київщини (за матеріалами академічного усноісторичного проекту). *Право і суспільство*. 2025. № 11. С. 36—44.
3. Божук Л., Халецька Л. Ініціативне документування подій російсько-української війни (2022—2024 рр.) державними архівами України: підтримка та взаємодія з польськими партнерами. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2024. № 1. С. 25—34. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-1-25-34>
4. Калакура Я. Українська архівна наука у викликах війни та цифровізації інформаційних ресурсів архівів. *Архіви України*. 2022. № 4. С. 19—45. <https://doi.org/10.47315/archives2022.333.019>

5. Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. № 1. С. 12—38. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012>
6. Ковальова Т., Зубахін Ю., Ковальов С. Медіасторітелінг і пам'ять і пам'ять війни: наративні стратегії коменорації. *Образ*. 2025. Вип. 2. С. 13—20. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2\(48\)-13-20](https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2(48)-13-20)
7. Ковальська Л., Яворська Т., Ковальський Г. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 3—8. <https://doi.org/10.15407/BV2024.04.003>
8. Тюрменко І., Божук Л., Халецька Л., Хайдарі Н. Збереження та представлення архівними й бібліотечними установами національної культурної спадщини в контексті війни Росії проти України (2022—2025 рр.). *Архіви України*. 2025. № 4. С. 37—60. <https://doi.org/10.47315/archives2025.345.037>
9. Бойко В., Кулешов С. Зумовлені війною: про деякі інновації в сучасному українському документознавстві та архівознавстві. *Архіви України*. 2023. № 1. С. 13—26. <https://doi.org/10.47315/archives2023.334.013>
10. Папакін Г. Дописи під ревіння сирен. *Архіви України*. 2022. № 1. С. 79—102. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.079>
11. Ємельянова Т., Покляцька В. Комплектування архівних аудіовізуальних колекцій: впливи та наслідки війни. *Архіви України*. 2023. № 4. С. 46—57. <https://doi.org/10.47315/archives2023.337.046>
12. Картузов К., Мустаця Н. Ініціативне документування війни: досвід Державного архіву Миколаївської області. *Архіви України*. 2025. № 3. С. 56—72. <https://doi.org/10.47315/archives2025.344.056>
13. Тюрменко І.І., Бевз Т.А., Бем Н.В., Божук Л.В., Ємельянова Т.О. Рогожа М.М. та ін. Документування інформації за часів російсько-української війни / За ред. І.І. Тюрменко. Київ: КАІ, 2025. 228 с. <https://doi.org/10.18372/ka.2025.b01>
14. Вовк О.І. Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини під час російської збройної агресії (на прикладі Харкова). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2025. Вип. 67. С. 241—267. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-13>
15. Балишев М.А., Голубкіна Г.С. Нові функціональні та методологічні підходи у діяльності Центрального державного науково-технічного архіву України. *Наука та наукознавство*. 2024. № 2. С. 126—145. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.126>
16. Балишев М.А., Голубкіна Г.С. Фонд особового походження О.М. Бекетова у Центральному державному науково-технічному архіві України (до 155-річчя від дня народження зодчого). *Архіви України*. 2017. № 3—4. С. 130—139.

REFERENCES

1. Pyatnytskova, I. (2024). Russian aggression in Donetsk Oblast in the words of witnesses: documentation projects. *Donetsk Historical Journal*, 1, 102—113. <https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.1.9> [in Ukrainian].
2. Bekh, K., Golovko, O., Dedush, O., & Kolomyichuk, O. (2025). Features of documenting evidence about the current military everyday life of communities in the

- Kyiv region (based on materials from an academic oral history project). *Law and Society*, 11, 36—44 [in Ukrainian].
3. Bozyk, L., & Khaletska, L. (2024). Proactive documentation of events of the Russian-Ukrainian war (2022—2024) by the state archives of Ukraine: support and cooperation with Polish partners. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*, 1, 25—34. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-1-25-34> [in Ukrainian].
 4. Kalakura, Y. (2022). Ukrainian archival science in the face of war and the digitization of archival information resources. *Archives of Ukraine*, 4, 19—45. <https://doi.org/10.47315/archives2022.333.019> [in Ukrainian].
 5. Paliyenko, M. (2022). Ukrainian archives, war, and the preservation of national identity. *Archives of Ukraine*, 1, 12—38. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012> [in Ukrainian].
 6. Kovaleva, T.; Zubakhin, Yu.; & Kovalyov, S. (2025). Media storytelling and memory and memory of war: narrative strategies of commemoration. *Obraz*, 2, 13—20. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2\(48\)-13-20](https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.2(48)-13-20) [in Ukrainian].
 7. Kovalska, L., Yavorska, T., & Kovalsky, G. (2024). Documentary and information resources of archives, libraries, and museums: digital transformations and the challenges of war. *Library Bulletin*, 4, 3—8. <https://doi.org/10.15407/BV2024.04.003> [in Ukrainian].
 8. Tyurmenko, I., Bozhuk, L., Khaletska, L., & Khaidari, N. (2025). Preservation and presentation of national cultural heritage by archival and library institutions in the context of Russia's war against Ukraine (2022—2025). *Archives of Ukraine*, 4, 37—60. <https://doi.org/10.47315/archives2025.345.037> [in Ukrainian].
 9. Boyko, V., & Kuleshov, S. (2023). War-induced: on some innovations in contemporary Ukrainian document science and archival science. *Archives of Ukraine*, 1, 13—26. <https://doi.org/10.47315/archives2023.334.013> [in Ukrainian].
 10. Papakin, G. (2022). Posts under the wail of sirens. *Archives of Ukraine*, 1, 79—102. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.079> [in Ukrainian].
 11. Yemelianova, T., & Poklyatska, V. (2023). Compiling archival audiovisual collections: the impact and consequences of war. *Archives of Ukraine*, 4, 46—57. <https://doi.org/10.47315/archives2023.337.046> [in Ukrainian].
 12. Kartuzov, K., & Mustyatsa, N. (2025). Proactive documentation of war: the experience of the State Archives of Mykolaiv Region. *Archives of Ukraine*, 3, 56—72. <https://doi.org/10.47315/archives2025.344.056> [in Ukrainian].
 13. Tyurmenko, I.I., Bevez, T.A., Bem N.V., Bozhuk L.V., Yemelianova T.O., Rogozha, M.M. et al. (2025). *Documenting information during the Russian-Ukrainian war*. Kyiv: National University “Kyiv Aviation Institute”. <https://doi.org/10.18372/kai.2025.b01> [in Ukrainian].
 14. Vovk, O.I. (2025). Ukrainian-Polish cooperation in saving cultural heritage during Russian armed aggression (based on the example of Kharkiv). *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, 67, 241—267. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-13> [in Ukrainian].
 15. Balyshev, M.A., & Golubkina, G.S. (2024). New functional and methodological approaches in the activities of the Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine. *Science and Science of Science*, 2, 126—145. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.126> [in Ukrainian].

16. Balyshev, M.A., & Golubkina, G.S. (2017). The personal fund of Olexiy Beketov in the Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine (on the 155th anniversary of the architect's birth). *Archives of Ukraine*, 3—4, 130—139 [in Ukrainian].

Одержано / Received 09.03.2026

Прорецензовано / Revised 21.03.2026

Опубліковано / Published 28.09.2026

M.A. Balyshev, Dsc (History), professor, director
Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine
139, Moskalivska str., Kharkiv, 61157, Ukraine
e-mail: m.a.balyshev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

DOCUMENTING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
ACTIVITIES OF THE CENTRAL STATE SCIENTIFIC
AND TECHNICAL ARCHIVE OF UKRAINE

The article reveals the practical experience of the Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine (CSSTA of Ukraine) in forming the National Archival Fund in oral history materials in wartime conditions. It examines the specifics of forming relevant source collections and outlines the institutional and organizational approaches of the CSSTA of Ukraine to documenting socially significant processes related to the events of the Russian-Ukrainian war. The practice of using oral history materials as a specific type of source that allows to reconstruct individual experiences of participants and eyewitnesses of events, preserve their testimonies for further scientific studies, and integrate them into the National Archival Fund, is analyzed. Particular attention is paid to the public initiatives of the CSSTA of Ukraine, aimed at recording personal stories, professional experience, and civic positions of representatives of various social and professional groups during the full-scale war. The interaction between the CSSTA of Ukraine and public initiatives and volunteer associations in expanding the source base and increasing the representativeness of the formed archival collections is highlighted. The central role of partnership cooperation formats in ensuring the completeness of documenting historical events and involving their direct participants in these processes is underlined. Emphasis is placed on the importance of proactive documenting events during the Russian-Ukrainian war in order to expand the source base for research on the history of science and technology. The documentary collections created as a result of this activity not only record the socio-political aspects of wartime, but also reflect the functioning of research institutions, engineering infrastructure, and the activities of professional associations during the war. It is concluded that the archival collections formed have not only scientific but also important social significance, as they create a basis for further historical research, contribute to the preservation of socially important information, and play an important role in shaping the collective memory of contemporary events.

Keywords: *wartime archival collections, scientific and technical documentation, proactive documentation, historical and cultural heritage, National Archival Fund, Russian-Ukrainian War, oral history materials, Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine.*